

Vplyv procesu globalizácie na využívanie zdrojov nerastných surovín

Vladimír Vodzinský¹

Influence of the globalization process on the utilization of raw materials sources

In the majority of the transition states of Central and Eastern Europe the abandonment of the extensive utilization of raw materials sources is connected with transformation.

But this trend has a deeper roots and more general characteristics. In its sense it results from the globalization process and the associated factors. This paper is dedicated to their analysis.

Key words: Globalization process, liberalization of the prices and business, state's economical policy, fiscal and monetary policy, La Rouché's function.

Úvod

Vo väčšine tranzitívnych štátov sa dôvody ústupu od extenzívneho spôsobu využívania spoločenských zdrojov, na neposlednom mieste zdrojov nerastných surovín, spájajú bezprostredne s procesom transformácie, teda prechodom od centrálne, plánom riadeného k trhovu orientovanému vývoju ich ekonomických subsystémov.

Je nesporné, že sprievodným javom transformácie je aj radikálne obmedzovanie ťažby a spracovania domácich ložísk ťžitkových nerastov, ktoré v podmienkach Slovenskej republiky znamenalo:

- skoro komplexný útlm využívania zdrojov železných rúd a farebných kovov,
- podstatnú redukciu ťažby a spracovania hnedého uhlia a lignitu,
- rozpad väčšiny pôvodných podnikov zameraných na využívanie nerudných nerastných surovín.

Aj keď je zrejmé, že na dnešnom stave využívania tejto kategórie spoločenských zdrojov má svoj podiel celý rad faktorov, vyplývajúcich zo spôsobu realizácie jednotlivých fáz transformačného procesu, najmä predprivatizačnej reštrukturalizácie i samotnej privatizácie (Vodzinský, 1996), príčiny uvedeného vývoja majú omnoho hlbšie korene a všestrannejší charakter. Súvisia predovšetkým so zrýchľovaním u nás ešte dosť sprostredkovane pociťovaného procesu tzv. globalizácie, ktorý sa v priemyselne rozvinutej, trhovu orientovanej časti sveta začal presadzovať už na prelome 60-tych a 70-tych rokov ako prostriedok vytvárania priestoru, umožňujúceho zvyšovať mieru ekonomickej účinnosti reprodukcie stále koncentrovanejšie pôsobiaceho kapitálu.

Išlo najmä o postupné obmedzovanie uplatňovania hospodárskej politiky štátu, predovšetkým v tej časti nástrojov jej rozpočtového a peňažného segmentu, ktorá objektívne bránila rozširovať trhový priestor, čo bolo a je primárnou podmienkou, umožňujúcou dosiahnuť vyššie uvedený cieľ.

Spôsob ich využívania totiž odzrkadľoval v povojnovom období temer univerzálne uplatňovaný „Keynesovský“ prístup k plneniu ekonomických funkcií štátom, ktorý sa v stále väčšej miere stával bariérou, brániacou vytváraniu nadnárodných inštitúcií, a tým i bariérou, pôsobiacou proti rozširovaniu trhov.

Ak si uvedomíme, že prostriedkom pre odstránenie tejto prekážky, zužujúcej priestor pre pôsobenie kapitálu, sa stala liberalizácia cien a obchodu, ktorá na makroekonomickej úrovni predstavovala aj východisko transformačného procesu v dnešných postsocialistických štátoch, súvislosti nadobúdajú konkrétnejší charakter.

Vplyv globalizácie na využívanie nerastného bohatstva štátov

Ak pripustíme, že v kontexte vyššie uvedeného vývoja hnacím motorom internacionalizujúcich sa ekonomík a najmä vznikajúcej svetovej ekonomiky sa stávajú presuny kapitálu, potom tiež platí, že

¹ Prof. Ing. Vladimír Vodzinský, CSc. Katedra riadenia výrobných procesov Fakulty BERG Technickej univerzity v Košiciach, Boženy Němcovej 3, 040 00 Košice
(Recenzovali: Doc. Ing. Nora Štangová, CSc. a Doc. Ing. Martin Huba, CSc. Revidovaná verzia doručená 20.8.1998)

práve tieto ako dôsledok rozhodovania hospodársky najvyspelejších a najsilnejších ekonomických subjektov, postupne ovplyvnili:

- spôsoby využívania prínosov vedecko-technického rozvoja a následne
- zmenu charakteru medzinárodnej deľby práce.

Práve tieto skutočnosti sa vo významnej miere dotkli spôsobu využívania zdrojov nerastných surovín takmer v každom štáte tým, že vytvorili priestor pre ťažbu a spracovanie predtým nedostupných alebo len okrajovo využívaných ložiskových oblastí sveta.

Môžeme preto konštatovať, že je to komplex faktorov, ktorý otvoril cestu a postupne sformoval proces globalizácie, ktorý dnes už v rozhodujúcej miere určuje nielen:

- hospodársky význam, ale i
- spôsob využívania disponibilných zdrojov nerastných surovín jednotlivých štátov.

Za najdôležitejšie je pritom možné považovať zmeny vzťahov medzi:

1. ponukou a dopytom na trhoch výrobných činiteľov a spotrebného tovaru,
2. ekonomikou primárnych produktov a ekonomikou spracovateľského priemyslu,
3. reálnou ekonomikou tovaru a služieb a tzv. symbolickou ekonomikou peňazí, úverov a kapitálu.

Ad 1. Vývoj vzťahu medzi ponukou a dopytom na trhoch výrobných činiteľov a spotrebného tovaru a jeho vplyv na využívanie zdrojov nerastných surovín.

Formovanie priemyselnej základne a proces zpriemyselnovania ostatných odvetví národného hospodárstva (poľnohospodárstva, stavebníctva, dopravy atď.), ktoré bolo v našich podmienkach uskutočnené v socialistickej fáze vývoja spoločnosti, je všeobecne spojené s koncentráciou kapitálu a sklonom k posilňovaniu vplyvu štátu na riadenie jeho reprodukcie. Pre túto fázu vývoja boli typické:

- zhromažďovanie výroby tovaru so štandardnými úžitkovými vlastnosťami, založené na využívaní materiálovo a energeticky náročných technológií,
- relatívne stabilné a nenasýtené trhové prostredie, garantujúce pomerne bezproblémovú realizáciu tohoto tovaru.

Jedným zo základných predpokladov, ktorý umožňoval tento, v svojej podstate prevažne extenzívny rozvoj, bola masová ťažba a spracovanie lokálne disponibilných zdrojov nerastných surovín. Bez nej nebolo prakticky možné uskutočniť žiadny variant rozvojovej stratégie spoločnosti.

Tento spôsob uskutočňovania hospodárskeho rozvoja však následne, takmer vo všetkých priemyselne vyspelých štátoch vyvolal:

- rýchle vyčerpávanie vlastných zdrojov nerastných surovín a
- rast nákladov spojených s ich ťažbou a spracovaním,

čo spôsobilo, že už začiatkom 70-tych rokov vznikli tzv. surovínové a energetické krízy. Tieto na jednej strane dali podnet k úvahám o narastajúcom deficite nereprodukovateľných zdrojov spoločnosti, ktorý sa podľa názorov mnohých autorov (Vodzinský, 1990) mal v blízkej budúcnosti stať základným obmedzením pre jej ďalší rozvoj, na druhej strane však mal za následok, že sa veľmi rýchle do výroby zavádzala:

- materiálovo a energeticky menej náročná technológia a
- reštrukturalizácia priemyslu, zameraná na vytváranie priestoru pre výrobu tovaru s vysokou pridanou hodnotou a diverzifikovanými úžitkovými vlastnosťami.

Synergickým efektom, ktorý vznikol spolupôsobením všetkých vyššie uvedených faktorov, bola zmena kvality vzťahu medzi ponukou a dopytom na väčšine trhov výrobných prostriedkov, tovarov a služieb. Jej podstatu tvorí trvalá prevaha ponuky nad dopytom, v dôsledku ktorej sa v ich rámci presadili a rozvinuli všetky typy nedokonalkej konkurencie a rýchlo narástol podiel jej neekonomických foriem.

Práve táto zmena mala za následok zvýšenie tlaku na odstraňovanie administratívnych a ekonomických bariér, obmedzujúcich voľnú výmenu tovaru. Nástrojom pre dosiahnutie tohoto cieľa sa stal proces liberalizácie.

Z hľadiska využívania zdrojov nerastných surovín tento vývoj znamenal presun investičnej aktivity do vyhľadávania, prieskumu a využívania zdrojov nerastných surovín medzi základnými sociálno-ekonomickými oblasťami sveta.

Podľa hodnotenia expertov OSN (Vodzinský, 1990), tento presun dobre ilustrujú charakteristiky, uvedené v tabuľke č.1 a 2.

Z tabuliek č.1 a 2 je zrejmé, že v priebehu posledných desaťročí (najmä po roku 1960) došlo k významným presunom v alokovaní kapitálu i vo využívaní zdrojov nerastných surovín, predovšetkým

do rozvojových oblastí sveta, pri súčasnom útlme týchto aktivít v priemyselne rozvinutých, trhovo orientovaných spoločnostiach.

Tab.1. Vývoj investovania do banského priemyslu podľa sociálno-ekonomických oblastí sveta v rokoch 1970 a 1980.

Sociálno-ekonomická oblasť sveta	Podiel investícií [% body]	
	1970	1980
Priemyselne vyspelé trhovo orientované štáty	1,05	1,56
Bývalé socialistické štáty	2,45	5,37
Rozvojové štáty sveta	3,67	5,02

Tab.2. Vývoj podielu využívania zdrojov nerastných surovín podľa sociálno-ekonomických oblastí sveta [%].

Sociálno – ekonomická oblasť sveta	Roky		
	1870-1900	1930-1950	1980-1995
Priemyselne rozvinuté, trhovo orientované štáty (Európa a USA)	80-95	80-70	30-25
Bývalé socialistické štáty a ČLR	CCa 10	15-20	30-35
Rozvojové štáty sveta	CCa 5	CCa 15	CCa 40

Sprírodným znakom tohoto vývoja, ktorý ešte nemôžeme považovať za ukončený, je podstatný rast intenzity ťažby týchto zdrojov. Tak napr. intenzita a rozsah využívania brazílskych ložísk Fe-rúd je vyšší, ako bola intenzita exploatacie svetoznámej „Magnitnej gory“ v extrémnych podmienkach druhej svetovej vojny.

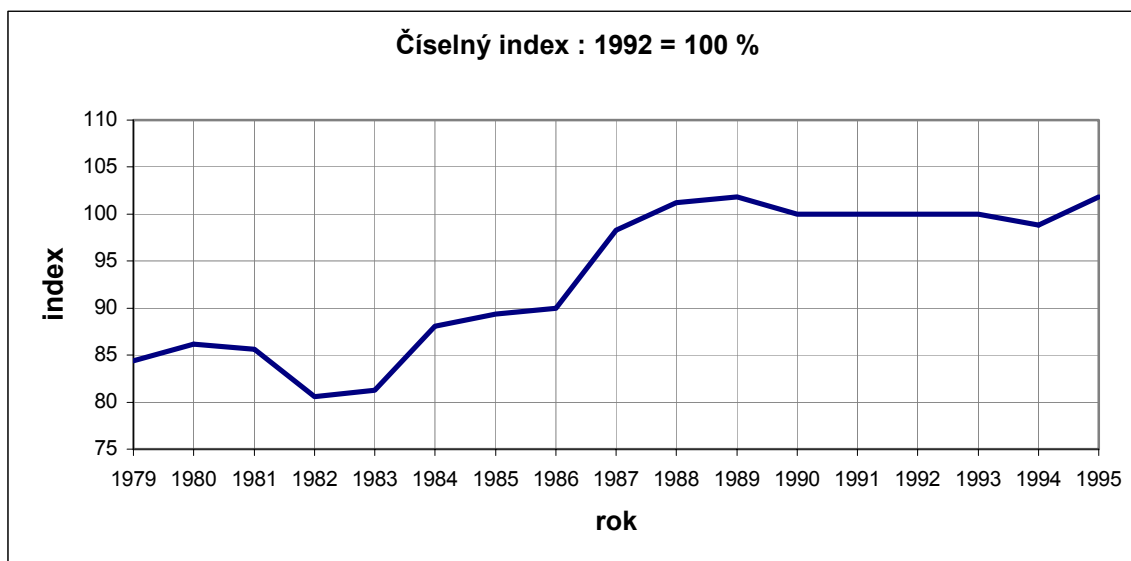
Tento vývoj umožnil v posledných desaťročiach vždy zvýšiť celosvetovú ťažbu nerastných surovín o 20-30% v podstate bez toho, aby sa tým zvýšilo nebezpečenstvo zníženia ich disponibility v reálnom čase a v blízkej budúcnosti.

Ad 2/ Vývoj vzťahu medzi ekonomikou primárnych produktov a ekonomikou spracovateľského priemyslu.

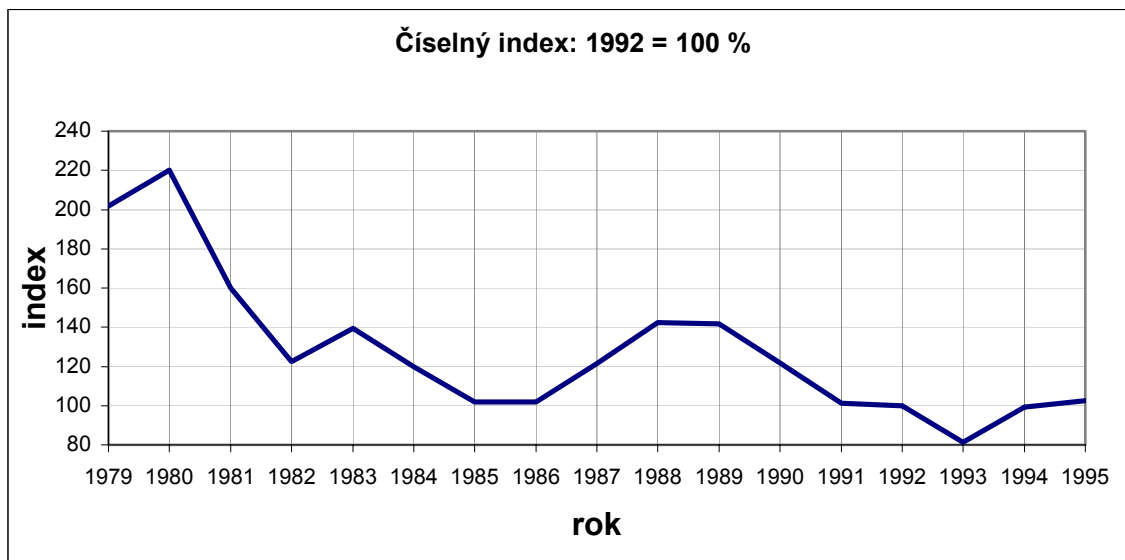
Súbeh pôsobenia vyššie rozobratých faktorov, ktorý otvoril cestu globalizačným procesom, teda okrem iného a oproti očakávaniam podstatne rozšíril ponuku primárnych produktov, získavaných spracovaním klasických nerastných surovín najmä tým, že umožnil ekonomicky účinne využívať ložiskové oblasti rozvojových štátov.

To napokon dobre ilustruje grafické vyjadrenie vývoja svetovej produkcie základných 50-tich druhov primárnych produktov v rokoch 1979 až 1995 (graf č.1 a č.2).

Graf č.1. Vývoj svetovej produkcie primárnych produktov získaných ťažbou a spracovaním zdrojov nerastných surovín, okrem uhlia (Crowson, 1996).

Graf č.2. Vývoj cien klasických druhov nerastných surovín, okrem uhlia (Crowson).

Keďže paralelne s týmto vývojom prebiehal i proces zavádzania materiálovo a energeticky oveľa menej náročných technológií a zmeny úžitkových vlastností výrobkov takmer vo všetkých odvetviach spracovateľského priemyslu a výroby spotrebného tovaru, súčasne začala klesať i spotreba surovín, pripadajúca na fyzickú jednotku vyrobeného tovaru.

V priemyselne vyspelých štátoch sveta tento pokles predstavoval asi 40-60% pôvodnej spotreby. Tak napr. v Japonsku, kde oproti roku 1973 narástol objem výroby spracovateľského priemyslu asi o 20-25%, sa dnes spotrebováva len asi 60% pôvodnej spotreby surovín (Drucker, 1987).

Súčasne však narástol význam i spotreba, tzv. netradičných surovín (stopových prvkov, vzácnych zemín apod.), ktorú podmienil rozvoj nových odvetví spracovateľského priemyslu (elektronika, telekomunikačné technológie, kozmický výskum atď.). Ich získavanie je síce investičné a technologicky náročné, ale nemá charakter hromadnej výroby.

Tento vývoj však mal za následok tzv. „zrútenie cien“ klasických nerastných surovín (najmä Fe a farebných kovov), ku ktorému došlo na svetových trhoch (LME a COMEX) v priebehu rokov 1979 a 1980.

Uvedené skutočnosti de facto znamenali všeobecné zníženie významu množstvového rozmeru ťažby a spracovania nerastných surovín, ako základného rozvojového faktora priemyselne rozvinutej časti sveta.

To sa v ich rámci prejavilo postupným oddeľovaním ekonomiky získavania primárnych surovín (ktoré sa presunulo do rozvojovej časti sveta) od ekonomiky, tvoriacej následné články v technologickom reťazci materiálnej výroby, teda od ekonomiky spracovateľského priemyslu a výroby spotrebného tovaru.

(Rozvojovými faktormi ekonomík priemyselne rozvinutých štátov sa postupne stali iné faktory. Ich rozbor však nie je predmetom tohoto príspevku).

Ad 3/ Vývoj vzťahu medzi reálnou ekonomikou tovarov a služieb a tzv. symbolickou ekonomikou peňazí, úverov a kapitálu.

Jednou z najvýznamnejších, i keď na prvý pohľad s analyzovanou problematikou zdanlivo najmenej súvisiacou zmenou, bola postupná zmena vzťahu medzi agregovanou ponukou a dopytom na tých trhoch, ktoré spájajú všetky ekonomické subjekty, tj. na finančných trhoch.

Spôsobili ju faktory, ktoré začali ovplyvňovať plnenie základných funkcií týchto trhov. Ich pôsobením totiž stále častejšie dochádzalo k destabilizácii kurzov mien, úrokových mier a pod. a k následnému rozkolísaniu cenových hladín tovarov, čo sa okrem iného nepriaznivo odzrkadľuje na strane ponuky na trhoch tých výrobkov, ktorých výroba je z objektívnych príčin najmenej schopná na tieto zmeny pružne reagovať.

Takou je aj výroba primárnych produktov, a teda i ťažba a spracovanie zdrojov nerastných surovín.

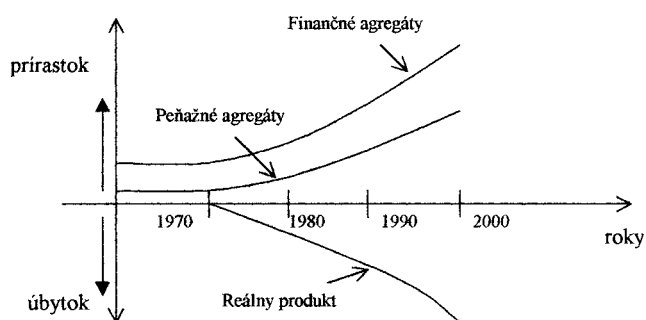
Ide o to, že pohyb peňazí a kapitálu, a teda vývoj vzťahov medzi ponukou a dopytom na finančných trhoch (burzách) je stále častejšie ovplyvňovaný podmienkami mimoburzového obchodovania, ktoré dnes už sprostredkováva asi 60-80% celého množstva peňazí cenných papierov.

Tento pohyb v rámci tzv. nebilancovaných, a preto i nekontrolovaných transakcií, je pritom výsledkom aktivít neoficiálnych (anonymných), ale ekonomicky veľmi silných subjektov, ktoré prostredníctvom ovplyvňovania kurzov mien, cien cenných papierov, a pod. vytvárajú špekulatívne zisky.

Tým priamo, alebo spätoväzobne dochádza k ovplyvňovaniu (deformovaniu) pohybu peňazí na burzách, ktorý pôvodne odzrkadľoval v prvom rade vývoj vzťahu medzi ponukou a dopytom po voľných peňažných prostriedkoch oficiálnych ekonomických subjektov, čím ich cez investície usmerňoval do reálneho reprodukčného procesu.

Podnetom, ktorý vytvoril priestor pre uvedený vývoj, bol prechod od využívania fixných devízových prepočítavacích kurzov k pohyblivým (plávajúcim) kurzom, ku ktorému došlo v roku 1971. Jeho podstatu najlepšie vystihuje tzv. La Roucheova funkcia (Liebig, 1996; obr.č.1).

Podľa jej autora sa z vyššie rozobratých príčin už v druhej polovici 70-tych rokov začal v rámci tvoriaceho sa svetového finančného systému zvyšovať objem finančných agregátov, predovšetkým tej ich časti, ktorú tvoria tzv. deriváty cenných papierov (termínové obchody s cennými papiermi typu opcií, swapov, financial futures, a pod.), pomocou ktorých je možné vytvárať zisk špekuláciami, založenými na pohyboch menových kurzov a úrokových mier. Podstatným je pritom fakt, že finančné deriváty sú nástroje, ktoré neodzrkadľujú vývoj výroby a výmeny tovarov, ale obchodov so zmluvami o kúpach a predaji peňazí a cenných papierov, teda sú od vývoja reálnej ekonomiky nezávislé.

Obr.1. La Roucheova funkcia.

Situáciu dobre dokresľuje skutočnosť, že ak dnes celkový denný svetový obchod s bilančnými peniazmi a cennými papiermi, teda obchod na finančných trhoch predstavuje asi 100-150 miliárd USD, potom mimoburzový obchod predstavuje až 1 500 miliárd USD!

Špekulácie s pohybom cien peňazí a cenných papierov a s finančnými derivátmi teda začali oddeľovať financie od fyzickej hospodárskej základne štátov, čím spôsobujú rast jej nestability.

V dôsledku vyššie uvedenej skutočnosti sa začal zložitý proces postupného narušovania spojitosti medzi ekonomikou, založenou na výrobe tovarov a novým spôsobom sa formujúcou ekonomikou peňazí, úverov a kapitálu, ktoré sa naviac začali od seba vzdďaľovať a pôsobiť ako zdanlivo na sebe nezávislé ekonomiky.

Z vyššie uvedeného je súčasne zrejmé, že nemohli pritom neovplyvniť i analyzovanú oblasť ťažby, spracovania a využívania nerastných surovín.

Záver

Zmeny, ktoré súvisia s procesom globalizácie a ktoré významným spôsobom ovplyvnili hospodársky význam ťažby a spracovania zdrojov nerastných surovín, stavajú pred vrcholové orgány transformujúcich sa štátov, a teda aj SR, otázku, či a akým spôsobom majú byť využívané disponibilné zdroje ich nerastného bohatstva.

Odpoveď na ňu musia nájsť v tvorbe dlhodobej stratégie svojho rozvoja a vo formovaní jej zodpovedajúcej sústavy nástrojov svojej hospodárskej politiky. Len to umožní manažmentom podnikov, vykonávajúcich ťažbu a spracovanie ložísk úžitkových nerastov určiť, či ich činnosť bude nielen sociálne, ale i ekonomicky účinná.

Literatúra

- Crowson, P.: Statistics and Analysis of the World's Minerals Industry. *Stocton Press LTD, NY, 1996.*
 Drucker, P.F.: The Frontiers of Management, Where Tomorrow's Decisions are Being Shaped Today. *W.Heinemann LTD, London, 1987.*
 Liebig, M.: Svetové financie pred kolapsom. *Sch.I.Wiesbaden, 1995, preklad NO, 21.2.1996, str.8.*
 Vodzinský V.: Príspevok k analýze vývoja medzi technologickou, ekonomickou a spoločenskou účinnosťou ťažby a spracovania zdrojov nerastných surovín. *DDP, Košice, 1990.*
 Vodzinský V.: Reštrukturalizácia banských podnikov a jej vplyv na využívanie surovínovej základne Slovenska. *Acta Montanistica Slovaca, č.1/1996, str. 73-77.*